

NDIMA YA 10

NDAULO YA MUVHUSO

Ndeme dza mutheo na milayo I vhusaho ndaulo ya Muvhuso

195. (1) Ndaulo ya muvhuso I tea u vhuswa nga ndeme na milayo zwa demokirasi zwo katelwaho kha Ndayotewa, hu tshi katelwa na milayo I dzi tevhelaho—
- Hu tea u ṭụṭuwedziwa na u dzula hu na kushumele kwa tshiimo tsha n̄tha tsha phrofeshinala.
 - Hu tea u ṭụṭuwedzwa u shumiswa ha tshomedzo nga n̄dila yavhuḁi nahone I sa ḁuri.
 - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha yo livhanywa na mveledziso.
 - Tshumelo dzi tea u itelwa vhathu hu si na u dzhia masia, nahone nga maitele kwao na nga n̄dila yo linganelaho.
 - ṭḥoḁea dza vhathu dzi tea u fhindulwa kana u dzhielwa n̄tha, nahone vhathu vha tea u ṭụṭuwedzwa u dzhenelela kha u bveledza mbekanyamaitele.
 - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha na vhuḁifhinduleli
 - Hu tea u kombetshedziwa uri hu vhe na u sa dzumbama nga u n̄ea vhathu mafhungo ane a vha a vhukuma, a swikeleleaho nahone nga tshifhinga tsho teaho.
 - Hu tea u vha na ndangulo yavhuḁi ya vhashumi khathihi na maitele a u bveledzisa phanḁa mabuḁo avho a mishumo, u itela uri hu bveledzwe nga vhuḁalo vhukoni ha vhathu.
 - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha nga n̄dila ine ya vha yo imelela vhathu vhoḁhe vha Afrika Tshipembe nga u angaredza, hune maitele a u thola na ndangulo dza vhashumi zwa vha zwo thewa kha vhukoni, u sa dzhia sia, maitele kwao, khathihi na ṭḥoḁea ya u lulamisa u sa lingana zwa tshifhinga tsha kale, hezwi zwi tshi khou itelwa u kona u wana vhuimeleli ho ṭanḁavhuwaho.
- (2) Milayo I re afho n̄tha I shuma kha—
- ndaulo ya sia l̄in̄we na l̄in̄we ḁa muvhuso;
 - Miraḁo ya muvhuso; na
 - mabindu a muvhuso.

- (3) Mulayo wa Lushaka u tea u ita uri hu vhe na t̥h̥u̥t̥h̥uwedzo ya ndeme na milayo zwo bulwaho kha khethekanyo t̥h̥ukhu ya (1).
- (4) U tholiwa ha vhathu vhanzhi kha ndaulo ya muvhuso hu tshi tevhelwa mbekanyamaitele a zwo ngo thivhelwa fhedzi mulayo wa lushaka u tea u langula uhu u thola kha tshumelo ya muvhuso.
- (5) Mulayo u no khou langula ndaulo ya zwa muvhuso u nga fhambanyisa vhukati ha dzisekhithara dzo fhambanaho, dzindaulo kana zwiimiswa.
- (6) Lushaka na mishumo ya sekhithara dzo fhambanaho, ndaulo kana zwiimiswa zwa ndaulo ya muvhuso ndi zwithu zwo teaho u dzhielwa n̥tha kha mulayo une wa langula ndaulo ya muvhuso.

Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso

196. (1) Hu na Khomishini nthihi ya Tshumelo ya Muvhuso kha Riphabuḽiki.
- (2) Khomishini yo ḽiimisa, nahone I tea u sa dzhia sia, I tea u shumisa maanḽa ayo na u ita mishumo yayo I si na nyofho, I sa khou itela u takadza vhaṅwe kana u dzhia sia u itela uri hu dzule hu na ndaulo yavhuḽi ya muvhuso na milayo ya phrofesheni ya vhuimo ha n̥tha kha tshumelo ya muvhuso. Khomishini I fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miṅwe miraḽo ya muvhuso, nga kha vhukando kana maga a mulayo kana maṅwe vho I fanela u thusa na u tsireledza Khomishini u khwaṽhisedza vhuḽilangi kana vhuḽiimisi hayo, u sa dzhia sia, tshirunzi na vhukoni ha Khomishini. A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga dzhenelela kha mishumo ya Khomishini.
- (4) Maanḽa na mishumo ya Khomishini ndi—
- (a) u t̥u̥t̥uwedza ndeme na milayo zwo ṅetshedzwaho kha khethekanyo ya 195, kha tshumelo ya muvhuso nga u angaredza;

- (b) u țođisisa, u lavhelesa na u sengulusa dzangano na ndaulo, na tshumelo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso;
- (c) u dzinginya maga a u khațhisedza kushumele kwavhuđi nahone nga vhukoni kha tshumelo ya muvhuso;
- (d) u sumbedza nđila kha u khațhisedza uri matshimbidzele a vhashumi malugana na kutholele , kusudzuluselwe/ u pfukiselwa, u gonyiswa na kupandelwe kwa vhashumi zwi vhe zwi yelanaho na ndeme na milayo yo nętshedzwaho kha khethekanyo ya 195; na
- (e) u vhiga malugana na nyito na kushumele kwa mishumo yayo, hu tshi katelwa na mawanwa ane ya nga a bveledza na masia na ngeletshedzo ine ya nga I ńea, u ńea ndingo ya uri ndeme na milayo zwo țalutshedzwaho kha khethekanyo ya 195 zwi tevhedza u swika ngafhi; na
- (f) u ya nga ha yone ińe kana yo tou wana mbilaelo ińwe—
 - (i) to investigate and evaluate the application of u țođisisa, na u sedzulusa khumbelo ya vhashumi na maitete a ndangulo ya tshishavha, na u vhiga kha maanđalanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo ho teaho;
 - (ii) țođisisa mbilaelo dza vhashumi na maitete kha tshumelo ya muvhuso malugana na nyito dza tshiofisi kana u pfukwa, na u themendela vhukando kana maga a ndulamiso o teaho;
 - (iii) u lavhelesa na u țođisisa kutevhedzele kwa matshimbidzele kana maitete o teaho a tshumelo ya muvhuso; na
 - (iv) u eletshedza mirađo ya muvhuso wa lushaka na ya vunđu malugana na kushumele kwa vhashumeli vha tshumelo ya muvhuso, hu tshi katelwa na a u kunga vhashumi, kutholelwe, u sudzulusa, u bvisa mushumoni, na zwińwe-vho zwi yelanaho na mabuđo a mishumo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso; na

(g) u shumisa mañwe maanḁa na u shuma mishumo yo randelwaho nga Mulayo wa Phalamennde.

[Phara ya (g) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (5) Khomishini I na vhuḁifhinduleli kha Buthano ḁa Lushaka.
- (6) Khomishini I tea u ḁea muvhigo luthihi nga ḁwaha u ya nga ha Khethekanyo ḁhukhu ya (4) (e)—
- (a) kha Buthano ḁa Lushaka; na musi
- (b) zwi tshi tevhedza mishumo yoḁhe yayo kha vundu, kha vhusimamilayo ha vundu ḁeneḁo.
- (7) Khomishini I na vhakhomishinari vha 14 vhe vha tholiwa nga Phresidennde—
- (a) Vhaḁanu vha vhakhomishinari vha tendelwa nga Buthano ḁa Lushaka hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (8) (a); na
- (b) khomishinari muthihi muthihi wa vundu ḁiñwe na ḁiñwe o nangwaho nga Mulangavundu wa ḁeneḁo vundu hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (8) (b).
- (8) (a) Khomishinari o tholiwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (7) (a) u tea u vha—
- (i) o themendelwa nga komiti ya Buthano ḁa Lushaka yo vhubwaho nga miraḁo yo linganelaho ya mahoro oḁhe o imelwaho Buthanoni; na uri
- (ii) o tendelwa nga Buthano nga ḁikumedzwa ḁo ḁanganedzwaho ḁi re na vouthu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḁo yaḁo.
- (b) Khomishinari o nangiwo nga Mulangavundu wa vundu u tea u vha—
- (i) o themendelwa nga komiti ya vhusimamilayo ha vundu ho vhubwaho nga miraḁo yo linganelaho ya mahoro oḁhe o imelwaho kha vhusimamilayo; na musi;
- (ii) o tendelwa nga vhusimamilayo nga ḁikumedzwa ḁo ḁanganedzwaho ḁi re na voutu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḁo yahoo.
- (9) Mulayo wa Phalamennde u tea u langula maitela a u thola vhakhomishinari.

- (10) Khomishinari u tholelwa u shuma miŋwaha miŋanu fhedzi, ine ya nga vusuludzwa hafhu themo nthihi fhedzi, nahone u fanela u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha—
- mudzulapo wa Afrika Tshipembe; na
 - muthu o teaho nahone a re na nḁivho kana tshenzhemo kha ndaulo, kana mbetshelo dza tshumelo ya vthathu.
- (11) Khomishinari a nga bviswa ofisini fhedzi—
- arali hu na u sa ḁifara zwavhuḁi, u sa kona kana u kundelwa u shuma;
 - u waniwa ha zwithu izwi nga komiti ya Buthano ḁa Lushaka kana, siani ḁa khomishinari o nangiwa ho nga Mulangavunḁu wa vunḁu, nga komiti ya vhusimamilayo ha vunḁu ḁeneḁo, na
 - u tangedzwa ha ḁikumudzwa nga Buthano kana vhusimamilayo ha vunḁu ḁeneḁo, hu na vouthu dza u tikedzwa nga vhunzhi ha miraḁo u bviswa ofisini ha khomishinari.
- (12) Phresidennde u fanela u bvisa khomishinari onoyo ofisini musi—
- ho ḁangedzwa nga Buthano ḁikumudzwa ḁine ḁa themendela u bviswa ha khomishinari; kana
 - nḁivhadzo yo tou ḁwalwaho nga Mulangavunḁu wa vhusimamulayo ha vunḁu honoho ya u ḁangedza ḁikumudzwa ḁa uri khomishinari a bviswe ofisini.
- (13) Vhakhomishinari vho bulwaho kha khethekanyo ḁhukhu ya (7)
- vha nga shumisa maanḁa na u ita mishumo ya Khomishini kha mavunḁu avho sa zwine mulayo wa lushaka wa ḁalusa zwone.

Tshumelo ya Muvhuso

197. (1) Nga ngomu kha ndaulo ya muvhuso hu na tshumelo ya muvhuso ya Riphabuḁiki ine ya tea u shuma, na u vhumbiwa u ya nga mulayo wa lushaka, nahone ine ya tea u shumisa mbekanyamatele ya muvhuso wa tshenetsho tshifhinga nga nḁila I fulufhedzeaho.

- (2) Milayo ya u thola kha tshumelo ya muvhuso zwi tea u langiwa nga mulayo wo lushaka. Vhashumi vha tewa nga u wana dziphesheni kwadzo sa zwine zwa languliswa zwone nga mulayo wa lushaka
- (3) A hu na mushumi wa tshumelo ya muvhuso ane a ɔo dzhielwa n̄tha u fhira vhañwe vhashumi kana ane a ɔo khethululwa nga n̄thani ha uri uyo muthu u tikedza dzangano l̄ifhio na l̄ifhio la pol̄itiki.
- (4) Mivhuso ya Vunḁu I na vhuḁifhinduleli ha u kunga, u thola, u takusa, u sudzulusa na u pandela miraḁo ya tshumelo ya muvhuso kha ndangulo dzavho kha mutheo ho sedzwa maitete a fanaho a milayo na maimo zwi shumaho kha tshumelo ya muvhuso.